

Prof. zw. dr hab. Ewdoksia Papuci-Władyka
Kierownik Zakładu Archeologii Klasycznej
Instytut Archeologii, Uniwersytet Jagielloński
e-mail: e.papuci-wladyka@uj.edu.pl

RECENZJA

Rozprawy doktorskiej mgr Katarzyny Dudlik pt. „Mortuary Practices on Kos during the Late Bronze Age in the Context of the South-Eastern Aegean and Mycenaean World”

Przedstawiona do oceny dysertacja doktorska pani mgr Katarzyny Dudlik to obszerne dzieło o łącznej objętości 502 strony z bibliografią, tablicami, mapami oraz ilustracjami, napisane na Wydziale Archeologii UAM pod kierunkiem prof. dr hab. Janusza Czebreszuka oraz dr Salvatore Vitale.

Rozprawa koncentruje się na zagadnieniu mykeńskich praktyk pogrzebowych na wyspie Kos w okresie późnej epoki brązu (między fazami późnego brązu AII oraz późnohelladzką IIIC środkową - LBAII a LHIIIC Middle). Trzon analizy stanowią dwa główne cmentarzyska wyspy, Eleona oraz Langada, zlokalizowane w jej północno-wschodniej części, w uzupełnieniu o dane pochodzące z pojedynczych grobowców odkrytych na stanowiskach Kastello, Iraklis, Mesaria, Ayia Paraskevi, Thalassinós oraz Georgaras. Materiał archeologiczny z Eleony i Langady był przy tym badany przez Autorkę pracy bezpośrednio.

Celem dysertacji było zbadanie i opisanie w jaki sposób mykeńska tradycja pochówku została przyjęta i zinterpretowana przez lokalną społeczność wyspy oraz jakie były społeczno-polityczne przyczyny pojawienia się cech mykeńskich na Kos w późnej epoce brązu.

P. Dudlik wyznaczyła trzy główne pytania badawcze, które miały pomóc jej w osiągnięciu zamierzonego celu. Pierwszym było zidentyfikowanie lokalnych i regionalnych wpływów kulturowych, które są rozpoznawalne w obrządku pogrzebowym społeczności Kos, z naciskiem na związek między lokalną tradycją społeczności wyspy i mykeńskimi bodźcami zewnętrznymi. Jak argumentuje Autorka, społeczeństwa wyspiarskie ze względu na swoje naturalne granice, a jednocześnie stałe zaangażowanie w handel i sieci wymiany, stanowią idealną arenę do badania relacji i tożsamości społecznych, które są oparte na rdzennych i egzogenicznych cechach kształtowania ich tożsamości. To stwierdzenie prowadzi ją do drugiego pytania badawczego, które ma na celu umiejscowienie praktyk funeralnych na

Kos w kontekście Dodekanezu, z naciskiem na podobieństwa i odmienności występujące między różnymi częściami archipelagu. Ostatnim zagadnieniem jest porównanie praktyk pogrzebowych występujących na Kos z praktykami funeralnymi znanymi z kontynentu greckiego, co miało Jej pozwolić zrozumieć strategię adaptacji pewnych cech kulturowych przez społeczność wyspiarską w ramach ich unikalnej samoidentyfikacji. W tym celu jako materiał porównawczy Autorka wybrała dwa cmentarzyska z regionu Argolidy, Prosymna oraz Argos - Deiras.

Rozprawa doktorska pani mgr Dudlik podzielona jest na sześć rozdziałów, po których następuje wykaz cytowanej literatury oraz ryciny, włączając w to tabele, mapy oraz wykresy. Obszerna bibliografia zawarta na stronach 321-370 dobrze obrazuje skalę odniesień literaturowych dysertacji i nie wydaje się, aby brakowało w niej istotnych pozycji.

W pierwszym rozdziale (na ss. 25-54) zaprezentowano zagadnienia wprowadzające, które są szeroko związane z tematem pracy. W części dotyczącej metod badawczych omówione zostały etapy budowania bazy danych, której kolejne części odpowiadają analizowanym zagadnieniom. W tym miejscu znalazła się także refleksja nad ograniczeniami, z jakimi Autorka musiała się zmierzyć w trakcie swoich badań, a które wynikały przede wszystkim z metod eksploracji wykopaliskowych początku XX wieku oraz jakości prowadzonej dokumentacji. Druga część rozdziału to prezentacja myśli teoretycznej, która zainspirowała p. Dudlik, a mianowicie postrzeganie rytuału pogrzebowego jako umiejscowionego działania ludzkiego, ściśle związanego z kontekstem i zależnego od różnych czynników związanych z osobowością społeczną i strategiami społecznymi. Zaproponowane przez Autorkę podejście teoretyczne dostrzega i łączy działania społeczne, zasoby materialne, miejsca i tradycje kulturowe, korzystając także z koncepcji „splątania” w ujęciu I. Hoddera. Kolejna część rozdziału wprowadza zagadnienia związane z badaniami etnicznymi w antropologii i archeologii, by następnie przejść do sekcji poświęconej interpretacjom danych archeologicznych z południowo-wschodniej części basenu Morza Egejskiego. Jak zauważa Autorka pracy, w przeszłości dwa dominujące podejścia teoretyczne miały zastosowanie w badaniach: jedno oparte na studiach kolonialnych, drugie na modelu akulturacji. Ich rozbieżne perspektywy przeciwstawiły nacisk na procesy ekspansji politycznej lub adopcję kulturową, a także na pasywne lub aktywne uczestnictwo lokalnych społeczności w społeczno-politycznej sytuacji regionu. Mimo rozbieżności, obie perspektywy kładły nacisk przede wszystkim na cechy mykeńskie, faworyzując je w swoich interpretacjach. Rozdział pierwszy kończy historia badań archeologicznych na Kos.

Rozdział drugi zawarty na stronach 55-101 to obszerna charakterystyka obrządku pogrzebowego kultury mykeńskiej w najważniejszych jego aspektach, z wykorzystaniem licznych przykładów praktyk z Grecji kontynentalnej, jak i spoza niej. Szczególne znaczenie dla mgr Dudlik mają kwestie związane z krajobrazem funeralnym, architekturą grobową oraz różnymi etapami rytuału pogrzebowego, w tym obrzędami przejścia. W części dotyczącej krajobrazów funeralnych Autorka wymienia czynniki, jakie mogły mieć wpływ na lokalizację cmentarza, włączając w to związki z obszarami mieszkalnymi czy szczególnymi cechami przyrody. Druga część została poświęcona najważniejszym typom grobów mykeńskich, zgodnie z ugruntowanym w literaturze podziałem na groby proste i architektonicznie złożone. W ramach tych drugich Autorka kładzie nacisk na opis typów komorowego i tolosowego jako znaków rozpoznawczych dla mykeńskiego obrządku pogrzebowego. Szczególną uwagę zwraca tutaj na ich elementy konstrukcyjne: dromosy, wejścia – stomiony oraz komory, podkreślając ich wagę architektoniczną i wizualną, determinującą także sam przebieg obrzędu. Ostatnia część tego rozdziału jest próbą rekonstrukcji mykeńskiego obrządku pogrzebowego, z wykorzystaniem źródeł archeologicznych oraz ikonograficznych, a także analogii do okresów późniejszych. Autorka przygląda się między innymi aspektom przygotowania ciała do pochówku, transportu do grobu oraz złożenia zmarłego w komorze grobowej. Przedstawiono tu również różnorodność możliwych darów grobowych, które obejmowały naczynia ceramiczne, biżuterię oraz aplikacje stroju funeralnego, elementy uzbrojenia, narzędzia metalowe i kamienne, figurki terakotowe i wiele innych. Po ich krótkiej charakterystyce następuje próba rekonstrukcji obrzędów przejścia, których dowody można znaleźć w materiale archeologicznym i ikonograficznym. Są to między innymi uczty pogrzebowe, libacje, składanie ofiar ze zwierząt, rytualne niszczenie przedmiotów oraz zawody pogrzebowe. Rozdział zamyka tematyka wtórnego pochówku i jego społecznych konsekwencji dla potomków zmarłych.

Trzeci rozdział dysertacji poświęcony został analizie danych archeologicznych z Kos (ss. 102-169). W obszernej części wprowadzającej do historii kultury wyspy, Autorka szczególną rolę przypisuje okresowi wczesnej epoki brązu, który był kluczowy dla uformowania się lokalnej tradycji na Kos bliskiej wzorcom anatolijskim. W dalszym omówieniu zwraca także uwagę na wpływy pochodzące z minojskiej Krety i kontynentu greckiego jako kluczowych dla poznania i wyjaśnienia dynamiki zmian społecznych w późniejszych etapach epoki brązu. Druga i najważniejsza część rozdziału skupia się na opisie i analizie pozostałości funeralnych odkrytych na Kos, z naciskiem na materiał pochodzący z dwóch głównych cmentarzysk wyspy, Eleony i Langady. Autorka w swojej analizie

uwzględnia układ przestrzenny grobowców, ich architekturę, sposoby traktowania i depozycji zmarłych, różnorodność darów grobowych, a także próbuje rozpoznać rytuały pogrzebowe, jakie mogły towarzyszyć ceremonii pochówku. Całość analizy poprowadzona jest zgodnie z generalnym podziałem na okresy przedpałacowy, pałacowy i postpałacowy, co ściśle odnosi się do zmian społeczno-politycznych w obrębie samej kultury mykeńskiej. W podsumowaniu rozdziału Autorka szczególny nacisk kładzie także na obecność cech helladzkich w materiale archeologicznym z Kos, wskazując między innymi na planowanie przestrzenne cmentarzyska Langady, typową dla kultury mykeńskiej architekturę komorową i tolosową, zestawy darów grobowych o helladzkim charakterze, czy w końcu na cechy obrządku typowe dla społeczności mykeńskiej – jak uczty pogrzebowe, oczyszczanie komór grobowych ogniem, czy rytualne niszczenie uzbrojenia.

Podobną strukturę opisu i analizy Doktorantka stosuje w dwóch kolejnych rozdziałach, poświęconych odpowiednio obrządkowi pogrzebowemu w południowo-wschodniej części Morza Egejskiego (ss. 170-215) oraz Argolidzie (ss. 216-271). Dane zebrane do rozdziału czwartego obejmowały łącznie 53 cmentarze z Rodos, Astypalai, Karpatos, Kalymnos, Samos oraz zachodniego wybrzeża Anatolii, z minimalną liczbą 387 grobów. Ich krótka prezentacja pozwoliła Autorce zawęzić główny rdzeń pierwszego stopnia analizy porównawczej do cmentarza w Ialysos, położonego w sąsiedztwie współczesnej Triandy na Rodos. W następnym, piątym rozdziale przedstawiono ostatni poziom danych porównawczych, ograniczony do dwóch wybranych cmentarzy z Grecji kontynentalnej, w Argos - Deiras oraz Prosymnie. Według pozyskanych przez mgr Dudlik danych na cmentarzyskach odkryto łącznie 112 grobowców.

Ostatni rozdział dysertacji (rozdz. 6, ss. 272-320) to w istocie obszerne podsumowanie przeprowadzonych analiz. Jego pierwszą część Autorka poświęca analizie porównawczej skupionej na trzech obszarach badań, uporządkowanych w kolejności odzwierciedlającej możliwy przebieg mykeńskiego rytuału pogrzebowego, zgodnie ze schematem przedstawionym w rozdziale drugim. Raz jeszcze szczególne znaczenie Autorka przypisuje poszczególnym krajobrazom funeralnym i architekturze grobowej, a następnie pozostałościom po przygotowaniu ciała do pochówku, darom pogrzebowym i różnorodnym obrzędom, gwarantującym odejście zmarłego do królestwa przodków, ujawniając przy tym podobieństwa i różnice między trzema badanymi regionami. Synteza ta pozwoliła Autorce przejść do ostatecznego scharakteryzowania rytuału pogrzebowego na Kos w sferach tradycji lokalnej oraz mykeńskiej, z wykorzystaniem narzędzi teorii splątania i rytuału funeralnego jako kontekstowo usytuowanego działania człowieka. Jak słusznie argumentuje p. Dudlik,

lokalne cechy obrządku, sięgające do tradycji jeszcze z wczesnego okresu brązu, pojawiają się zwłaszcza w praktykach skoncentrowanych wokół ciała zmarłego, takich jak ułożenie pochówku w grobie i dobór darów grobowych. Z drugiej strony, według Autorki, cechy mykeńskie mają się pojawiać w tych aspektach obrządku pogrzebowego, które są eksponowane publicznie. Dotyczy to zarówno krajobrazu i architektury grobowej, jak i samego przebiegu obrzędu, ukierunkowanego na wspólnotowe przeżycie ceremonii. Rozważania nad rytuałem pogrzebowym na Kos Autorka kończy próbą przedstawienia podejścia teoretycznego, które wykraczałoby poza dotychczasową dychotomię koncepcji kolonialnych i akulturacyjnych. Proponuje przy tym, co zasługuje na pochwałę, bardziej eklektyczne zrozumienie roli interakcji kulturowych oraz przywództwa politycznego w regionie, które miałyby kluczowy wpływ na kształtowanie się mykeńskiej tożsamości na Kos.

Rozprawę doktorską mgr Katarzyny Dudlik oceniam bardzo wysoko. Praca jest dobrze skonstruowana i napisana jasnym, klarownym językiem, choć zdarzają się różne niezgrabności językowe i stylistyczne oraz błędy literowe. Tylko tytułem przykładu: podpis pod Mapą 4 powinien być: „The overall view of the Argolid with all sites mentioned in the text marked.”, a w ilustracji 1.1 trzeba poprawnie napisać: “Transition of the deceased”. Należałoby je skorygować przed opublikowaniem, na co - w przekonaniu recenzentki - dysertacja w pełni zasługuje po dokonaniu skrótów i korekt. Podkreślić należy, jako bardzo pozytywny fakt, że praca napisana jest w języku angielskim, co od razu skraca drogę jej przygotowania do publikacji, gdyby była napisana po polsku należałoby ją jeszcze tłumaczyć. Należy też zwrócić uwagę, że p. mgr Dudlik nie miała łatwego zadania, bowiem w dużej mierze musiała się opierać na materiałach z dawnych wykopalisk, których publikacja nie zawsze zawierała dane potrzebne do analiz przeprowadzanych przez Doktorantkę, a odkryty materiał nie zawsze zachował się w dobrym stanie. Tym bardziej podkreślić, że z postawionego sobie zadania p. Dudlik wywiązała się wzorowo wydobywając z materiałów, na których pracowała możliwe do osiągnięcia maksimum.

Autorka recenzowanej rozprawy wykorzystała narzędzia teorii „splątania” oraz koncepcji obrządku pogrzebowego jako usytuowanych w kontekście wyborów społecznych do scharakteryzowania mykeńskiego rytuału pogrzebowego mieszkańców Kos oraz procesy przejmowania elementów kultury helladzkiej i odpowiedzi na nie przez lokalną społeczność głęboko zakorzenioną we własnej tradycji. Ze względu na to, że rozprawa wykorzystuje dane archeologiczne z regionu całego Dodekanazu, ma również wkład w zdefiniowanie sposobów partycypowania społeczeństwa wyspy Kos w nowej sytuacji polityczno-kulturowej okresu

późnej epoki brązu zdominowanej przez kulturę mykeńską. Przeprowadzona skrupulatna analiza pozwoliła Autorce w sposób przekonujący odpowiedzieć na postawione na początku pytania badawcze wpisując się dobrze w toczący się dyskurs naukowy wokół poruszonych w pracy zagadnień. Praca w moim przekonaniu jest ponadprzeciętną pracą doktorską i zasługuje nie tylko – jak wspomniano powyżej – na opublikowanie, ale też na wyróżnienie.

Z pełnym przekonaniem stwierdzam, że przedłożona mi do oceny praca z naddatkiem spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie mgr Katarzyny Dudlik do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ewelina Repus-Wodgłus

Wola Filipowska-Kraków, 27.03.2021

VIDI DECANUS

DZIEKAN
Wydziału Archeologii
prof. dr hab. Andrzej Michałowski